

پیشگفتار

شهر پدیده‌ای فضایی - سیاسی و یک واقعیت پویا و پیش‌رونده در تاریخ زیست بشر است. ساخت و توسعه شهری تابع ملاحظات حکومتهاست و بحث شهر و شهرنشینی تابع قوانین اقتصادی و سیاسی نظام حاکم است. به اعتقاد هاروی در طول تاریخ سرمایه‌داری، توسعه شهری ابزاری کلیدی برای جذب مازاد سرمایه و کار بوده است؛ هرچند توسعه شهری دارای منطقی جغرافیایی است به گونه‌ای که تولید مکان و الزامات مکانی به بحثی جدایی‌ناپذیر از سازوکار انباشت تبدیل می‌شود (هاروی و مری‌فیلد، 1391: 69). از این رو زندگی در بستر شهر کیفیتی سیاسی دارد، زیرا سیاست و کنشهای ناشی از آن که در ارتباط با سه مؤلفه فضا، قدرت و سرمایه هستند، در آن بروز می‌یابند. هم‌ریشه بودن واژگان police به معنای شهر با politics به معنای سیاست مربوط به شهر از ضروری‌ترین دلایل توجه به شهر و مطالعات شهری در جغرافیای سیاسی است. از آنجا که شهرها تنها ساختاری از ساختهای فیزیکی نیستند، زیست شهری نیز زیستی سیاسی است که تحت تأثیر فرایندهای سیاسی مورد مطالعه قرار می‌گیرد. شکل‌گیری فضاهای شهری تحت تأثیر ساختار سیاسی در کنار تصمیم‌گیریهای سیاسی با توجه به عوامل مختلف طبیعی و انسانی درون و بیرون شهر به منظور تولید قدرت سیاسی از دیگر موضوعات مهم در جغرافیای سیاسی شهری است. در جغرافیای سیاسی شهری، نقش تصمیم‌گیریهای سیاسی و رویکردهای غالب در این زمینه از طریق فرایند مدیریت سیاسی شهر بررسی می‌شود. مباحثی چون قدرت‌طلبی و رقابت‌جویی شهرها در سطوح مختلف فضایی، نقش‌آفرینی سیاسی و جغرافیای شهرها، مناسبات و روابط قدرت در نظام شبکه‌ای آنها و کنترل سازمان فضایی شهر و غیره از موضوعات محوری در ساماندهی سیاسی فضای شهری است. تبیین و تحلیل رابطه بین کنشگران فضای شهری در قالب روابط قدرت، رقابت و سیاست در طیفی از تعاملات مشارکتی از قبیل خشونت و جنگ در مناسبات شهری از موضوعات مورد مطالعه در این کتاب خواهد بود.

کتاب حاضر در پنج فصل و به شرح زیر تدوین شده است:

در فصل اول با عنوان هستی‌شناسی و ماهیت شهر، به تعریف مفاهیمی مانند شهر، شهرک، شهرهای جدید، محله، ناحیه، منطقه و فضای شهری که مدخلی است برای شناسایی سلسله‌مراتب و شبکه‌های شهری (شهرکهای کوچک، شهرهای میانی، شهرهای بزرگ، کلان‌شهرها، مادرشهرها و شهرهای جهانی) پرداخته‌ایم. شناخت سلسله‌مراتب شهری این امکان را فراهم می‌کند که با ساماندهی سلسله‌مراتب سکونتگاهی از افزایش بی‌رویه جمعیت شهرهای بزرگ و خالی شدن نواحی روستایی و شهرهای کوچک پیشگیری شود. شهرهای مجازی، اینترنت و الزامات خاص آن در دنیای مدرن و چگونگی اثرگذاری آن بر پدیده‌های فضایی، به ویژه در عرصه کارکردی شهر، زندگی دوم، دولت الکترونیک، شهر خلاق و شهر هوشمند از دیگر مباحث مطرح شده در این فصل هستند.

در فصل دوم نیروهای اثرگذار بر پویایی فضای شهر بررسی می‌شود. فضای شهری به ترکیبی از فعالیتها، بناهای مختلف فرهنگی، اجتماعی، اداری و تجاری که عناصر و اجزاء آنها به صورتی آراسته،

هماهنگ، منظم و دارای ارزشهای بصری سازمان یافته است، اطلاق می‌شود. فضای شهری جزئی جدایی‌ناپذیر از ساختار فضایی شهر در دوره‌های مختلف تاریخ شهر است و به همین دلیل همچون ساخت کلی شهر تابع شرایط اجتماعی و اقتصادی متغیری است که در هر فرهنگی به صورت میدان، خیابان، تکیه، بازار، گذر و غیره جلوه کرده است.

در فصل سوم به نظریه‌های جغرافیای سیاسی شهر پرداخته‌ایم. شهرها همان‌گونه که پدیده‌ای اجتماعی، جغرافیایی، فرهنگی و اقتصادی‌اند، یک پدیده سیاسی مهم نیز هستند؛ یعنی شکل‌گیری شهر و توسعه آن ضمن اینکه متأثر از تصمیمات سیاسی سیاست‌گذاران است، خود پیامدهای بسیاری برای سیاستهای ملی، منطقه‌ای و حتی جهانی به همراه دارد. شهر و شهرنشینی در حوزه سیاست و جغرافیای سیاسی از دو منظر قابل بررسی است:

الف) تأثیری که پدیده شهر بر سیاستهای محلی، ملی (کشوری)، منطقه‌ای و بین‌المللی دارد.
 ب) تأثیراتی که تصمیمات سیاسی سیاست‌گذاران (شامل نهادهای حکومتی و غیرحکومتی) بر شهرها دارند.

در ادامه این فصل به نظریات جغرافیای سیاسی شهری نیز پرداخته شده است. در فصل چهارم با عنوان ابعاد سیاسی و اداری شهر موضوعاتی مانند سیستم مدیریت شهری (نهادهای مدنی، شوراها، حکومت، شهرداریها)، منطقه‌بندی، استفاده منطقی و نظام‌مند از زمینهای شهری در بلندمدت، ناآرامیهای شهری (آشوبها، بحرانها، اعتراضات، اعتصاب و شورشهای صنفی) و امنیت شهری (آب، غذا، حمل‌ونقل عمومی، نظامهای حکومتی) مطرح شده است. جغرافیای انتخابات در حوزه شهری، کیفیت حوزه‌بندیها و الگوهای رأی‌گیری در شهر از دیگر مباحث عمده این فصل است.

فصل پنجم با عنوان اصول و روشهای ساماندهی سیاسی فضای شهر ناظر بر چرایی و چگونگی ساماندهی فضای شهری است. شهر یکی از فضاهای انسان‌ساخت است که همواره از ابعاد مختلف مورد توجه بوده که در این میان ساماندهی، مدیریت و اداره فضای شهری به نحوی بارزتر و مشهودتر بررسی شده است. این توجه، هم در محافل دانشگاهی و هم در محافل اجرایی به گونه‌ای است که مناقشات بسیاری در خصوص سازوکارهای مدیریتی شهرها به وجود آورده است. در واقع شهر به مثابه بخشی از سلسله‌مراتب سیستم فضایی و تقسیمات سیاسی جغرافیایی هر کشور بر اساس مؤلفه‌هایی مانند نوع حکومت، مدیریت، سطح آگاهی، علاقه‌مندی اجتماعی و مشارکت مردم در نظام تصمیم‌گیری و غیره شکل می‌گیرد. ساماندهی مدیریت فضای شهری با هدف اداره مطلوب امور، روابط میان عناصر شهری را هماهنگ می‌سازد.

فصل پنجم که ناظر بر بعد کاربردی کتاب است مبتنی بر مبانی نظری مطرح شده در فصول پیشین است. خلاصه آنکه آمایش فضای شهر مستثنی از آمایش فضای کل کشور نیست و باید دربرگیرنده تمام ابعاد نهادی و کالبدی شهر باشد.

در اینجا از تمام کسانی که به صورت مستقیم و غیرمستقیم در تدوین این کتاب از آثار آنها در قالب کتابها، مقالات، پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دکتری بهره برده‌ایم، سپاسگزاریم. همچنین از دوستان خوبمان

آقایان قاسم قنبری و محمدرضا فرجی، دانش‌آموختگان رشته جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس بسیار متشکریم که در تدوین دو فصل کتاب و همچنین ویرایش متن خبر همکاری صمیمانه‌ای را با مؤلفان داشته‌اند. در پایان از خوانندگان دقیق و نکته‌سنج می‌خواهیم با ارائه نظریات خود به مؤلفان در رفع نقایص احتمالی کتاب یاری رسانند.

زهره احمدی پور

مصطفی قادری حاجت

بهار 1393